

Maciej Fic

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ORCID 0000-0001-9292-809X

**Co wiemy o górnośląskich insurekcjach?
Katowicka konferencja „Obraz Powstań Śląskich i plebiscytu w edukacji,
historiografii, kulturze i przestrzeni publicznej”
w stulecie pierwszego powstania śląskiego**

Historia powstań śląskich 1919, 1920, 1921 i plebiscytu górnośląskiego od lat stanowi jeden z istotnych obszarów badań śląskoznawczych, prowadzonych przez polskich (i nie tylko) uczonych z różnych dyscyplin. Dodatkowo wraz z nadejściem 2019 roku wkroczyliśmy w trwające przez trzy najbliższe lata obchody stulecia powstań i plebiscytu. O ich randze świadczą między innymi uznanie przez Sejm RP roku 2019 za Rok Powstań Śląskich czy organizacja centralnych obchodów Święta Wojska Polskiego połączonych z rocznicą wybuchu pierwszego powstania śląskiego w Katowicach. O wadze przywołanej polsko-niemieckiej rywalizacji u progu istnienia Drugiej Rzeczypospolitej świadczy także wprowadzenie tej tematyki do przestrzeni ogólnopolskiej¹.

18 listopada 2019 roku na Wydziale Teologicznym (WT) Uniwersytetu Śląskiego (UŚ) w Katowicach spotkali się uczeni reprezentujący różne placówki regionu i kraju, aby podjąć próbę opisanie i uporządkowania tematyki powstań śląskich i plebiscytu górnośląskiego, która pojawia się w różnych płaszczyznach tego, co dziś nazywamy za Brytyjczykami *public history*². Organizatorami spotkania były: Uniwersytet Śląski w Katowicach, Archidiecezja Katowicka oraz Muzeum Powstań Śląskich w Świętochłowicach. O prestiżu spotkania świadczyło między innymi to, że konferencja odbyła się pod patronatem Prezydenta RP dr. Andrzeja Dudy, a jej komitet honorowy stanowili abp Metropolita Katowicki ks. dr Wiktor Skworec oraz Jego Magnificencja Rektor Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach prof. dr hab. Andrzej Kowalczyk. Rangę wydarzenia znamionowały także wystąpienia inauguracyjne. Wygłosili je: prorektor UŚ ds. badań naukowych prof. dr hab. Andrzej Noras, abp metropolita katowicki i wielki kanclerz WT UŚ dr W. Skworec, doradczynie prezydenta RP dr Agnieszka Lenartowicz-Łysik, wojewoda śląski Jarosław Wierczorek oraz senator RP i dyrektor Muzeum Powstań Śląskich w Świętochłowicach Halina Bieda.

¹ Dobrze ilustruje ten fakt choćby odbiór opublikowanej w Wydawnictwie Literackim książki: Ryszard Kaczmarek, *Powstania śląskie 1919–1920–1921. Nieznana wojna polsko-niemiecka*, Kraków 2019.

² Por. *Historia w przestrzeni publicznej*, red. Joanna Wojdon, Warszawa 2018.

W konferencji wzięło udział 19 prelegentów, badaczy z różnych dyscyplin (etnologów, filologów, historyków, kulturoznawców, literaturoznawców, teologów), reprezentujących ośrodki naukowo-badawcze i placówki muzealne z Bytomia, Katowic, Krakowa i Opola. Nie po raz pierwszy okazało się, że temat powstań i plebiscytu najbliższy jest mieszkańcom regionu, choć możliwość dyskusji prowadzonej na zakończenie każdego z paneli udowodniła jednocześnie, że wątek powstań i plebiscytu nie jest badany wyłącznie przez lokalnych i regionalnych uczonych, lecz interesuje także obecnych na spotkaniu historyków z innych części Polski (na przykład z Lublina).

Spotkanie zostało podzielone na dwie części. W pierwszej, plenarnej, uczestnicy mogli się zapoznać z syntetycznie przedstawionymi przez kolejnych prelegentów różnymi obszarami obecności tematyki powstańczo-plebiscytowej. Pierwszy z wykładowców, prof. dr hab. Andrzej Gwóźdź z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, zaprezentował obraz powstań śląskich i plebiscytu obecny w polskiej kinematografii (przede wszystkim w filmie fabularnym). Przypomniał, że temat, choć wydaje się interesujący, był dotąd wykorzystywany relatywnie rzadko (między innymi przez Józefa Wyszomirskiego i Kazimierza Kutza) i wciąż czeka na włączenie go do głównego nurtu polskiej kinematografii. Kolejna występująca prelegentka – prof. dr hab. Barbara Kubis z Uniwersytetu Opolskiego, przywołała zebranych przykłady obecności kwestii powstań śląskich i plebiscytu w polskiej literaturze dokumentu osobistego (czyli we wspomnieniach i w relacjach). Przedstawiła ona zarówno zapiski „anonimowych” uczestników akcji plebiscytowej, jak i przypomniała o obecności na Górnym Śląsku postaci znanych i cenionych z powodu zupełnie innych dokonań (na przykład Kornela Makuszyńskiego). Trzecia z wykładowczyń, prof. dr hab. Krystyna Turek, reprezentująca Uniwersytet Śląski w Katowicach, dokonała przeglądu i charakterystyki tematyki powstań śląskich w tradycyjnych pieśniach powstańczych i powstaniom poświęconym (ciekawość słuchaczy wzbudziło na przykład obecne w tekstach piosenek odwołanie do „grenszuców”, czyli spolszczonej formy wyrazu *Grenzschutz* – w języku niemieckim oznaczającego straż graniczną). Kolejny z gości z Uniwersytetu Opolskiego, dr hab. Marek Białokur, prof. UO, podjął bogato ilustrowaną zdjęciami próbę pokazania, jak silnie obecny i wielowymiarowy pozostaje obraz powstań śląskich i plebiscytu w przestrzeni publicznej Trzeciej Rzeczypospolitej. Autor przedostatniego w tej części wystąpienia, piszący te słowa dr hab. Maciej Fic, również reprezentant Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, skreślił przegląd zmiany sposobu prezentacji powstań śląskich w polskiej historiografii, poczynając od pierwszych prób w okresie dwudziestolecia międzywojennego, a kończąc na najświeższych projektach badawczych poświęconych temu zagadnieniu. Zamknął tę część wystąpień dr Paweł Parys z Muzeum Śląskiego w Katowicach, który opowiedział uczestnikom o polskich zasobach archiwalnych dotyczących powstań śląskich (główną uwagę koncentrując na zbiorach obecnych na Górnym Śląsku)³.

³ Przede wszystkim o projekcie Archiwum Powstań Śląskich, którego pierwszy tom, obejmujący archiwalia dotyczące 1919 roku, ukazał się drukiem w 2017 roku (*Archiwum Powstań Śląskich. Seria I, tom 1. Okres pierwszego powstania 1919 roku*, wybór i oprac. Edward Długajczyk, Paweł Parys, Katowice 2017), a kolejne dwa znajdują się w fazie przygotowań.

Popołudniowa odsłona konferencji została podzielona na dwie równoległe części i poświęcona w większości wystąpieniom mniej syntetycznym, a bardziej stanowiącym tak zwane *case study*. Dotyczyły one zagadnień edukacji szkolnej, historii (pamięci historycznej), literatury i publicystyki, sztuki, ukazywały również obraz wybranych grup (kobiet i duchowieństwa) na tle powstań i plebiscytu.

W jej trakcie zainteresowani mogli dowiedzieć się, jak prezentowane były (tę część przedstawiła dr Joanna Gołębiowska, pracownik Uniwersytetu Opolskiego oraz dyrektor Publicznej Szkoły Podstawowej im. Stanisława Staszica w Chrzastowicach) i są (wystąpienie przygotowała mgr Maria Wylęzek, doktorantka Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach i nauczycielka w Szkole Podstawowej nr 1 im. Miłośników Ziemi Śląskiej w Świętochłowicach) treści dotyczące powstań śląskich i plebiscytu górnośląskiego w podręcznikach do nauczania-uczenia się historii. Kilka ciekawych wystąpień poświęcono obrazowi górnośląskich wydarzeń lat 1919–1921 na łamach prasy. Wykorzystano do tego zarówno tytuły z epoki (między innymi dr hab. Michał Skop z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach przedstawił rywalizację plebiscytową na łamach „Der schwarze Adler” i „Der weisse Adler”), jak i z lat tak zwanej Polski Ludowej (myszkowski historyk związany z Uniwersytetem Opolskim dr Jarosław Durka ukazał obraz rocznic powstań śląskich na łamach „Trybuny Ludu”). Co warto odnotować, badania pozwoliły dostrzec pewne podobieństwa w sposobie ukazywania tematyki na łamach prasy innej niż polska i niemiecka: tytułów ze Stolicy Apostolskiej (gdy ks. dr Damian Bednarski z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach skreślił obraz powstań śląskich na łamach „L’Osservatore Romano”) i Stanów Zjednoczonych (kiedy obraz powstań śląskich na łamach „New York Timesa” przybliżył dr Mirosław Węcki z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach i katowickiego oddziału Instytutu Pamięci Narodowej).

Dwa wystąpienia poświęcone zostały prezentacji problematyki powstań i plebiscytu w literaturze i publicystyce. Niemiecką (ukazującą powstania śląskie jako akty terroru) zaprezentował dr Tobiasz Janikowski (z Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie), polską – dr Krystian Węgrzynek (z Instytutu Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej w Katowicach). Wystąpienie dotyczące szczególnego typu literatury wspomnieniowej (przechowywanej w Muzeum Górnośląskim w Bytomiu *Księgi pamiątkowej pracy społeczno-narodowej kobiet na Śląsku od roku 1880 do roku 1922*) wygłosiła reprezentująca tę instytucję dr Joanna Lusek. Obok przedstawionej przez nią tematyki kobiecej udało się także ukazać rolę Kościoła katolickiego i duchowieństwa. Ten temat w odniesieniu do powstań śląskich i plebiscytu przedstawiony został przez ks. dr. Mariusza Trąbę (z Uniwersytetu Papieskiego im. Jana Pawła II w Krakowie). Jedno z wystąpień, autorstwa dr. Bernarda Linka z Instytutu Śląskiego w Opolu, poświęcone zostało ukazaniu sposobów „walki o pamięć”, która już w okresie międzywojennym stała się udziałem rywalizujących ze sobą środowisk piłsudczykowskiego i skupionego wokół Wojciecha Korfanteo. Wreszcie na przykładzie konkursu pod tytułem „Powstania śląskie w malarstwie, grafice i rzeźbie nieprofesjonalnej” mgr Urszula Batko z Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu przedstawiła podejmowanie tego tematu w sztuce przez artystów amatorów.

Listopadowa konferencja przyniosła co najmniej dwie wymierne korzyści. Po pierwsze, stała się miejscem spotkania specjalistów z różnych dyscyplin, którzy w swoich badaniach poruszają problematykę powstań śląskich. Po wtóre, całodzienne spotkanie stało się okazją do dokonania przeglądu stanu obecności tematyki powstań i plebiscytu w tytułowej „edukacji, historiografii, kulturze i przestrzeni publicznej”. Choć wciąż wydaje się, że treści nie zostały jeszcze wystarczająco wyeksponowane, udało się przypomnieć, jak dużo zdołano już jednak zrobić, i pokazać przykłady najnowszych dokonań w zakresie upowszechniania i popularyzacji wiedzy o tej tematyce⁴. Z drugiej strony obecna podczas konferencji wymiana myśli i poglądów przez panelistów i słuchaczy, reprezentujących różne dziedziny nauki, stworzyła szansę na interdyscyplinarny dialog i wskazanie kolejnych pól badawczych tudzież kolejnych pomysłów na edukację i popularyzację tytułowej tematyki. Dość symboliczne w tej kwestii pozostaje to, że spotkanie zakończyło się projekcją najbardziej znanego z filmów fabularnych poruszających tematykę powstań, jakim bez wątpienia jest *Sól ziemi czarnej* Kazimierza Kutza. Filmu, który z jednej strony wciąż pozostaje najlepiej pokazującym Polakom tematykę powstań w najbardziej dostępnym filmowym wymiarze, z drugiej – stanowi dobry przykład autorskiej dowolności interpretacyjnej historycznej prawdy sprzed stu lat (sam reżyser i autor scenariusza twierdził zresztą, że film mu się przyśnił⁵). Aby zgromadzeni mogli lepiej zrozumieć te uwarunkowania, organizatorzy konferencji zadbałi o wprowadzenie do filmu, które przygotowała i przestawiła dr hab. Ilona Copik (także reprezentująca Uniwersytet Śląski w Katowicach).

Całe spotkanie trwało ponad dziewięć godzin. Warto zauważyć, że uczestnicy mogli nie tylko przysłuchiwać się wystąpieniom i wziąć udział w kinowej projekcji, ale także obejrzeć towarzyszące wydarzeniu wystawy: *Śląska Droga do Niepodległości, Wojciech Korfanty. Współtwórca II Rzeczypospolitej*, ujrzeć obrazy Józefa Podkowika oraz pooglądać odcinki *Filmowej encyklopedii Powstań Śląskich* w multimedialnym kiosku Muzeum Powstań Śląskich w Świętochłowicach. W trakcie poszczególnych wystąpień mogli również usłyszeć fragmenty nagrań piosenek i zapoznać się z wyborem fotografii. Jednym zdaniem – konferencja 18 listopada 2019 roku była szansą nie tylko na wysłuchanie teoretycznych rozważań naukowych, ale także na obcowanie z przykładami dzieł inspirowanych tematyką powstań i plebiscytu, swoistym połączeniem teorii z praktyką oraz okazją, by maksymalnie wszechstronnie doświadczyć atmosfery Górnego Śląska sprzed stulecia.

⁴ By wskazać tylko na dwie nowe publikacje, o których podczas konferencji była mowa: *Zanim nastała Polska... Praca społeczna kobiet w okresie powstań i plebiscytu na Górnym Śląsku. Wybór relacji*, oprac. Joanna Lusek, Bytom 2019; *Słownik Powstań Śląskich. Tom I. Pierwsze powstanie śląskie w 1919 roku*, red. Maciej Fic, Ryszard Kaczmarek, Katowice 2019.

⁵ Por.: Aleksandra Klich, *Bez mitów. Portrety ze Śląska*, Racibórz 2007, s. 222.